

Zb. Odsjeka povij. znan. Zavoda povij. druš. znan. Hrvat. akad. znan. umjet., 22(2004), str. 235-296

Hrvatski povijesni atlas, urednik: Krešimir Regan (priredili: Krešimir Regan i Tomislav Kaniški), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2003., VII + 386 str.

Krajem 2003. godine Leksikografski zavod Miroslav Krleža dovršio je tisak knjige *Hrvatski povijesni atlas*, čiji su priređivači Krešimir Regan i Tomislav Kaniški. U Atlasu je objavljeno 250 kronološki poredanih zemljovida, političke i nepolitičke tematike, koji prikazuju hrvatski prostor u odgovarajućim povijesnim razdobljima. Svakoj skupini zemljovida prethodi tekst u kojemu su objašnjena pojedina razdoblja hrvatske političke, gospodarske i kulturne povijesti, uz upućivanje na odgovarajući zemljovid. *Atlas* je podijeljen na sedam poglavlja, kojima prethode *Predgovor* i *Uvod*. Na samom se kraju *Atlasa* nalaze *Dodatci* i *Sadržaj*.

Atlas započinje *Predgovorom* (V-VII), u kojemu je izneseno nekoliko načela prema kojima su priređivači metodološki pristupili izradi djela, a koja su poslije jasnije naznačena u *Uvodu*. Treba istaknuti da je to, najprije, načelo kulturnoga kontinuiteta na hrvatskom prostoru od prapovijesti do današnjih dana. Drugo načelo bilo bi da je u *Atlasu* obuhvaćeno cjelovito hrvatsko kulturno i povijesno područje. Također je istaknuta i važnost utjecaja susjedstva te sukoba s njim na razvoj tog prostora.

Za *Predgovorom* slijedi *Uvod* (1.-16.), koji je osmišljen kao osvrt na dosadašnje radove hrvatske i inozemne geografije i historiografije, posebno njemačke, mađarske, bosanskohercegovačke, britanske te, naposljetku, američke (atlasi i druge znanstvene knjige, zidne karte, povijesni zemljovid i objavljeni unutar različitih znanstvenih djela o hrvatskoj povijesti). U ovom je dijelu *Atlasa* istaknuta i koncepcija samog djela. U tom smislu je navedeno kako će *Atlas* obuhvatiti prostor Republike Hrvatske, Bosne i Hercegovine, te dijelove Slovenije, Mađarske i Srbije i Crne Gore, odnosno, područja na kojima danas žive Hrvati. Osim toga, istaknuto je kako *Atlas* većinom sadrži političke zemljovide, no nisu zanemareni niti oni koji obrađuju nepolitičke sadržaje, poput gospodarstva, prometa ili školstva, kao ni grafički prilozi koji se odnose na pojedine presudne događaje iz hrvatske prošlosti, poput Krbavske bitke. Autori su u tom dijelu istaknuli i dvije skupine teškoća s kojima su se susreli pri izradi djela. Prvoj skupini pripadaju one koje se odnose na fizički sadržaj zemljovida (odabir, označavanje i imenovanje prirodnih i ostalih objekata, broj ucrtanih mjesta i pisanje njihovih imena), dok drugoj skupini pripadaju teškoće vezane za proturječja u znanstvenoj literaturi. Uvodni dio završava s dva pokazna zemljovida na kojima su grafički prikazane upute za korištenje atlasa (14.-15.).

Prvo poglavlje *Hrvatskog povijesnog atlasa* nosi naziv *Republika Hrvatska* (17.-22.). Ono je, kao i poglavlja koja slijede, podijeljeno na dvije cjeline, odnosno na tekstualni dio i na cjelinu koja sadrži zemljovide. U prvoj su cjelini, koja nosi naslov *Zemljopisne osobitosti hrvatskoga prostora i nastanak današnjih državnih granica Republike Hrvatske* (19.-20.), ukratko naznačene osnovne zemljopisne karakteristike Republike Hrvatske, kao i povijesni razvoj današnjih granica Republike Hrvatske, odnosno promjene granica do 1954. godine. Cjelina koja sadrži zemljovide sastoji se od dva zemljovida (*Zemljopisne osobitosti hrvatskog prostora*, 21.; *Nastanak današnjih državnih granica Republike Hrvatske*, 22.).

Slijedi poglavlje pod naslovom *Prapovijest* (23.-67.). U tekstualnom dijelu (*Hrvatski prostor u prapovijesti*, 25.-27.) priređivači su ukratko opisali razvoj kultura na hrvatskom prostoru u prapovijesti, počevši s paleolitikom i mezolitikom, preko neolitika, ranoga, srednjeg i kasnoga brončanog doba, starijeg te, napokon, mlađega željeznog doba. Kad pišu o određenom razdoblju, autori uvijek upućuju na broj zemljovida na koji se određeni opis odnosi. U drugoj cjelini, kar-

tografskoj, obuhvaćeni su zemljovidima od broja 3 do broja 41 (29.-67.). Na razdoblje paleolitika i mezolitika se odnosi jedan zemljovid, a ostala razdoblja prikazana su na više njih prema arheološkim kulturama. Također, u legendama svih zemljovida donosi se i popis važnijih arheoloških nalazišta.

Idućih nekoliko poglavlja koja se odnose na pojedina povijesna razdoblja – od starog vijeka do suvremenog doba – konceptijski su vrlo slična. Podijeljena su u dva dijela, kao što je prethodno spomenuto, pri čemu se u dijelu koji sadrži tekst posebno obrađuju politička, gospodarska i kulturna povijest određenog razdoblja.

Poglavlje pod nazivom *Stari vijek* (69.-84., zemljovidima br. 42.-51.) ima tekstualni dio podijeljen na tri manje cjeline – *Hrvatski prostor u starom vijeku* (71.-72.), *Gospodarski razvoj hrvatskoga prostora u starom vijeku* (72.-73.) i *Kulturni razvoj hrvatskog prostora u starom vijeku* (73.-74.). Naglasak je na utjecaju Rimljana na naše prostore, počevši od njihova sukoba s Ilirima, za kojim je slijedila podjela osvojenog područja na provinciju Dalmaciju i Panoniju, do posljednjega teritorijalnog preustroja na ovom području koji su Rimljani načinili u 5 st. U dijelu o gospodarskom razvoju hrvatskog prostora priređivači se osvrću ponajviše na poljodjelstvo i cestovnu mrežu, uspoređujući pri tome Panoniju i Dalmaciju. U pogledu kulturnog razvoja osvrnuli su se na utjecaj Grka i Rimljana na urbanizaciju na hrvatskom prostoru, kao i na njihov utjecaj na umjetnost. Ponovno treba napomenuti da priređivači u tekstu uvijek upućuju na odgovarajući zemljovid.

Za starim vijekom slijedi poglavlje čiji je naslov *Srednji vijek* (85.-178., zemljovidima br. 52.-125.). Uvodni tekst podijeljen je na nekoliko cjelina: *Hrvatski prostor od propasti Zapadnoga Rimskog Carstva do osnutka prvih hrvatskih država* (87.-88.), *Hrvatska od IX. do polovice XVI. st.* (88.-94.), *Slavonija od IX. do polovice XVI. st.* (94.-96.), *Istočna obala Jadrana od IX. do polovice XVI. st.* (96.-98.), *Dubrovnik (Dubrovačka Republika) od VI. do XVI. st.* (98.-100.), *Istra od V. do XVI. st.* (100.-101.), *Gospodarski razvoj hrvatskoga prostora u srednjem vijeku* (101.), *Kulturni razvoj hrvatskoga prostora u srednjem vijeku* (101.-103.). Specifična za ovo poglavlje je činjenica da se zbog promjena vladarskih kuća, odnosno, zbog ne postojanja teritorijalne cjelovitosti Slavonije, Hrvatske, Dalmacije i Dubrovačke Republike tijekom cijelog razdoblja srednjega vijeka, pojedina područja obrađuju kao zasebne cjeline. Kao što je bio slučaj i s poglavljem o starom vijeku, u tekstu se uvijek upućuje na zemljovid koji se odnosi na tekst. Zemljovidima se također mogu podijeliti u više skupina (hrvatski prostor u ranom srednjem vijeku, br. 52.-60.; zemljovidima koji se odnose na kneževinu Hrvatsku, kraljevinu Hrvatsku, te Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo, br. 61.-122.; zemljovidima vezani za Dubrovačku Republiku, br. 123.-125.). Treba istaći da u navedene cjeline nisu uvršteni samo zemljovidima političke tematike već i oni koji prikazuju gospodarski i kulturni razvoj.

Nakon srednjega vijeka slijedi poglavlje koje obuhvaća vremensko razdoblje od XVI. st. do 1918. godine, a nosi naziv *Novi vijek* (179.-260.). Kao i prethodna poglavlja, sadrži dva dijela. Tekstualni dio ima tri manje cjeline; u prvoj je obrađena politička povijest hrvatskog prostora u navedenom razdoblju, a nosi naslov *Hrvatski prostor od polovice XVI. st. do 1918.* (181.-185.), naslov druge je *Gospodarski razvoj hrvatskoga prostora u novom vijeku* (185.-186.), dok treća ima naziv *Kulturni razvoj hrvatskoga prostora u novom vijeku* (187.-189.). U prvoj je cjelini naglasak stavljen na postupno objedinjavanje hrvatskoga prostora, stoga priređivači nisu zasebno obrađivali Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju. U cjelini koja se bavi gospodarskim razvojem priređivači su se pozabavili industrijalizacijom te postupnom izgradnjom prometne mreže na hrvatskome prostoru, odnosno problemima koje je nosila politička rascjepkanost. Napokon, u cjelini o kulturnom razvoju naglasak je na općem kulturnom procvatu na hrvatskome prostoru nakon oslobođanja od osmanlijske vlasti. Kao

i u prethodnim poglavljima, i tu se u tekstu upućuje na odgovarajuće zemljovide (br. 126.-194.). Zemljovidi su poredani kronološki, a u pogledu sadržaja izmjenjuju se oni političke i nepolitičke tematike. Također, treba naglasiti kako se tu nalazi i nekoliko kartografskih prikaza važnih za objašnjavanje pojedinih prijelomnih događaja za povijest Hrvatske i hrvatskih zemalja, poput mohačke (br. 127.) ili sigetske bitke (br. 131.).

Poput ostalih, poglavlje *Suvremeno doba* (261.-324.) razdijeljeno je na dvije veće cjeline, jednu s tekstem te drugu sa zemljovidima. Tekstualni dio ima četiri manje cjeline. Prva, *Hrvatska nakon 1918.* (263.-268.), obrađuje političku povijest, odnosno teritorijalne podjele područja Hrvatske u državnim zajednicama u kojima se zemlja nalazila tijekom navedenoga razdoblja, počevši od Države SHS, preko Kraljevine SHS, Kraljevine Jugoslavije, NDH, socijalističke Jugoslavije, do osamostaljenja. Druga cjelina nosi naziv *Gospodarski razvoj Hrvatske u suvremeno doba* (268.-269.), a u njoj je ponajviše riječ o razvoju turizma i prometa, kao bitnih gospodarskih grana za Hrvatsku u suvremeno doba. Zatim slijedi cjelina u kojoj je obrađen kulturni razvoj Hrvatske – *Kulturni razvoj Hrvatske u suvremeno doba* (269.-270.) – a ovdje je naglasak stavljen na osnivanje kulturnih institucija, poput muzeja, arhiva, bolnica i sl., diljem Hrvatske. Četvrta cjelina bavi se iseljeništvom, kao jednom od bitnih karakteristika Hrvatske u suvremeno doba, odnosno razlozima iseljavanja iz zemlje te nosi naziv *Hrvatsko iseljništvo* (270.). Slijede zemljovidi, pri čemu se tu nalaze oni od broja 195. do 247. Kao i u prethodnim poglavljima, poredani su kronološki bez obzira na tematiku, koja obuhvaća različite aspekte od političke povijesti u užem smislu i ratnih operacija do kulturne i gospodarske slike hrvatskog prostora u dvadesetom stoljeću. I to poglavlje uza zemljovide sadrži i nekoliko detaljnih kartografskih prikaza poput prikaza bitke za Vukovar 1991. (br. 228.).

Posljednje poglavlje nosi naslov *Dinamika prostora* (325.-348.). Tu su se priređivači pozabavili Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom tijekom stoljeća, odnosno utjecajem velesila i reljefa na njihov razvoj, kako i sami objašnjavaju: "Tako je Hrvatska bila već u IX. st. samostalna država, dok su se Slavonija i Dalmacija, zbog otvorenosti ravničarskog, odnosno primorskog područja na kojem su nastale, oduvijek nalazile u sklopu državnog opsega povijesnih europskih velesila" (327.). To se poglavlje, u skladu s prethodno navedenim, sastoji od tri manje cjeline (*Hrvatska kroz stoljeća*, 327.-330., zemljovid br. 248.; *Slavonija kroz stoljeća*, 330.-332., br. 249.; *Dalmacija kroz stoljeća*, 332.-333., br. 250.). Zemljovidi o razvoju opsega Hrvatske obuhvaćaju razdoblje od VII.-VIII. st. do 2003. godine, oni o Slavoniji razdoblje od 814. godine do 2003., a oni o Dalmaciji od 10. godine poslije Krista do, kao i prethodne skupine, 2003. godine.

Nakon toga slijede *Dodatci* (349.-386.). Podijeljeni su na *Izbor iz bibliografije* (351.-380.) i *Popis zemljovida* (381.-386.). Izbor iz bibliografije podijeljen je na *Izvore* (351.-356.) i *Literaturu* (356.-379.), pri čemu se *Izvori* dijele na *Zemljovide* (351.-355.), *Zbirke* (355.-356.), i, naposljetku, *Autore* (356.). *Literatura* obuhvaća više cjelina. Prva od njih nosi naziv *Hrvatski povijesni atlas* (356.-357.) od djela Ante Belje do Ivana Steklase. Za njom slijede cjeline *Međunarodni povijesni atlas* (357.) i *Hrvatski zemljopisni atlas* (357.). Nakon njih slijede cjeline pod nazivima: *Knjige* (357.-364.), *Rasprave i članci* (364.-378.) te *Enciklopedije i leksikoni* (378.-379.). Popis zemljovida podijeljen je u skladu s podjelom knjige na sedam cjelina, od cjeline *Republika Hrvatska* do *Dinamika prostora*. Na kraju knjige nalazi se *Sadržaj* (387.).

Kao svojevrsan zaključak navela bih rečenicu koju su sami priređivači napisali u *Predgovoru*: "Hrvatski povijesni atlas prvo je izdanje te vrste – opće sustavno i pregledno kartografsko tumačenje povijesne zaokruženosti hrvatskoga prostora – u enciklopedističkom nizu Leksikografskoga zavoda

Miroslav Krleža, pa i hrvatskoj publicistici uopće" (V). Moj je dojam kako taj *Atlas* može biti od velike koristi stručnoj javnosti, kao i ostalim korisnicima, te je vrijedan doprinos hrvatskoj kartografiji i povijesnoj geografiji općenito. Također, mislim da je potrebno istaknuti, kako je taj *Atlas* i poticaj daljnjem razvoju spomenutih disciplina u Hrvatskoj, te da će kao takav uroditi brojnim novim sličnim pothvatima.

Ana Cofek

Miroslav Bertoša, *Izazovi povijesnog zanata – lokalna povijest i sveopći modeli*, Antibarbarus, Zagreb, 2002., 415 str.

U izdanju zagrebačke izdavačke kuće Antibarbarus tiskana je knjiga uglednog hrvatskog povjesničara Miroslava Bertoše, autora brojnih studija iz novovjekovne povijesti Istre. Naslov knjige, prema autorovu mišljenju, nije mogao biti drugačiji s obzirom na šarolikost tema u knjizi. Kako napominje u uvodu, društvene pojave na području srednjovjekovne i novovjekovne Istre mogu se opisati samo u okviru *razmrvljene historiografije*. Prilozi, koji su sada stavljeni u jednu knjigu i upotpunjeni, objavljeni su u razdoblju između 1982. i 2000. u raznim znanstvenim i stručnim edicijama. Funkcija je umetnutih slikovnih priloga da čitateljima vizualno dočaraju atmosferu vremena koje se nalazi u središtu dotičnog članka ili rasprave.

Knjiga je tematski podijeljena u tri velika poglavlja: *Između povijesti i kulturne antropologije* (17.-254.), *Treće oko* (255.-280.) i *U ozračju "Nove povijesti"* (281.-398.). Svako od navedenih poglavlja sastoji se od zasebnih tematskih cjelina.

Autor postavlja mnoga pitanja na koja nastoji dati odgovore utemeljene na analizi vrela i prema svojem istraživačkom iskustvu. U prvome poglavlju opisuje područje današnje Istre tijekom razdoblja srednjega i novoga vijeka što mu je osnovica koja će se provoditi kroz cijelu knjigu. Smatrajući kako je malo povijesnih izvora o mirnome ritmu svakidašnjega života i kako do povjesničara dolazi pisana *konfliktna svakodnevnica*, uz opis političkih zbivanja koji su podloga, svoju pažnju posvećuje upravo toj svakidašnjici. Tako je Bertoša opisao prehrambene navike u Istri poput ručka jedne prosječne obitelji ili pojavu gladi i tifusa od 1815. do 1818. godine. Kako povijesna zbivanja ne čine samo veliki događaji, *Vodnjanski pučki mikrokozmos između hereze i suživota* dio je koji se bavi vjerskom problematikom i svakidašnjom pobožnošću u Istri na temelju povijesnih vrela. Zanimljivi su opisi kazni koje su morali podnijeti heretici poput nošenja *haljetka pokajnika* (platna s križom na prsima i leđima, u znak pomirenja), *haljetka recidivista* (heretika koji su išli na spaljivanje) ili javnog odricanja krivovjerstva na dan mjesta (npr. u Vodnjanu na dan sv. Blaža).

Na koji način toponomastika može dati povjesničaru/istraživaču podatke Bertoša je zorno predočio u primjeru imena mjesta Livade i Rušnjak, zaključivši kako su jezične studije neizbježni pomoćni alat svakog povjesničara. Naime, «...*moderni povjesničar (...) traži druge metode, u drugim disciplinama, traži nova sredstva, nova pomagala, kako bi se što uspješnije približio prošlosti.*» Raznolike teme iz svakidašnjeg života, od liječničkih recepata, šumskih razbojnika, bračnih prijevara, odlaska u gostionice i korištenja duhana, autor je prikazao preko povijesnih izvora («*Vizitacijski zapisi pulskoga biskupa Eleonora Pagella iz godine 1690.*») te komentirao.

U razdoblju kasnoga srednjega vijeka počinje proces stvaranja nacionalnoga identiteta naroda u Europi. Način na koji je stanovništvo Istre doživljavalo samo sebe te kako je postupno prihvaćalo hrvatski, slovenski ili talijanski identitet nije dovoljno istražen te po autorovu mišljenju zavređuje više pažnje.